

ДОПУСТИМІ МЕЖІ ОБМЕЖЕННЯ СВОБОДИ ВИРАЖЕННЯ¹

Світова практика демократичного державотворення переконує в тому, що право на свободу думки і слова, на вільне виявлення своїх поглядів і переконань є одним із наріжних каменів розбудови демократичної, правової держави і громадянського суспільства². На сучасному етапі зазначене право є невід'ємним гарантом громадського контролю над державою, що дає змогу взаємної двосторонньої комунікації між державою і суспільством, а також створює передумови для ефективного взаємобалансування з урахуванням інтересів обох сторін, сприяє підтриманню демократичного суспільного ладу та реалізації всіх форм демократії³.

Згідно з положеннями ст. 34 Конституції України⁴, кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань.

При цьому, під свободою думки розуміється (гарантоване) абсолютне право індивіда дотримуватися своєї думки, не зазнаючи при цьому будь-яких зовнішніх втручань та ідеологічного контролю; під свободою слова – (гарантоване) право індивіда вільно та публічно викладати свої думки (погляди, ідеї), будь-яку інформацію у формі слів – вимовлених, письмових або друкованих засобів; під свободою вираження – (гарантоване) право або (гарантована) можливість вільного

¹ **Барнич Катерина Іванівна**, аспірантка, кафедра конституційного права та порівняльного правознавства, УжНУ

² Kurko M. 'Zabezpechennia prav na svobodu dumky I slova, na vilne vyrazhennia svoih pohliadiv I perekonan' [2014] 10 Yevropeiski perspektyvy 5–9 (in Ukrainian).

³ Kyrychenko Yu. 'Konstytutsiino-pravove rehuliuвання prav liudyny v Ukraini v konteksti harmonizatsii z zakonodavstvom yevropeyskykh derzhav' (dis doktora yurid nauk, 2018) (in Ukrainian).

⁴ Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 r. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (ac-cessed: 04.03.2019) (in Ukrainian).

вияву в будь-якій формі, навіть безсловесній (символічне вираження)¹.

Як гарантовано ч. 1 ст. 64 Конституції України, конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України.

Дане положення знаходить свою конкретизацію у абзаці третьому підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 1 червня 2016 року № 2-рп/2016, де вказано, що обмеження щодо реалізації конституційних прав і свобод не можуть бути свавільними та несправедливими, вони мають встановлюватися виключно Конституцією і законами України, переслідувати легітимну мету, бути обумовленими суспільною необхідністю досягнення цієї мети, пропорційними та обґрунтованими, у разі обмеження конституційного права або свободи законодавець зобов'язаний запровадити таке правове регулювання, яке дасть можливість оптимально досягти легітимної мети з мінімальним втручанням у реалізацію цього права або свободи і не порушувати сутнісний зміст такого права².

Таким чином, як відмічає М.В. Савчин, Конституційним Судом України було сформульовано критерії пропорційності обмеження прав людини, які визначають сумірність між здійсненням основного права та необхідністю його обмежень³. Пропорційність в обмеженні прав людини, на думку вченого, означає додержання принаймні таких умов: а) адекватність засобів покладеній (легітимній) меті; б) неприпустимість надмірних обмежень прав людини, які посягали на сутність його змісту; в) неприпустимість сваволі; г) заборона формалізму⁴.

Згідно з ч. 3 ст. 34 Конституції України, здійснення права на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя.

¹ Titko E. 'Standarty ta rozuminnia prava na svobodu vyrazhennia pohliadiv na terenah Ukrainy [2011] 4 Chasopys Kyivskoho universytetu prava 393-397 (in Ukrainian).

² Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 01 chervnia 2016 roky № 2-рп/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-16> (accessed: 04.03.2019) (in Ukrainian).

³ Savchyn M. Suchasni tendentsii konstytutsionalizmu u konteksti globalizatsii ta pravovoho pluralizmu (RIK-U 2018) (in Ukrainian) 296.

⁴ Savchyn M. Suchasni tendentsii konstytutsionalizmu u konteksti globalizatsii ta pravovoho pluralizmu (RIK-U 2018) (in Ukrainian) 292.

Правові обмеження права на свободу думки і слова, права на інформацію також закріпили у своїх конституціях законодавці Білорусі (ч. 3 ст. 34), Вірменії (ч. 2 ст. 26), Грузії (п. 4 ст. 24), Естонії (ч. 3 § 44 та ч. 1 § 45), Литви (ч. 3 ст. 25), Ліхтенштейну (ст. 40), Сан-Марино (ч. 1 ст. 6), Румунії (п. 7 ст. 30), Сербії (ч. 2 ст. 46), Туреччини (ч. 1 ст. 26), Чехії (п. 4 ст. 17), Чорногорії (ст. 47), Швеції (ч. 1 § 13) та інших європейських держав¹.

Розглянемо вказані обмеження дещо детальніше.

В інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам. У Конституції України в статті 17 захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки визначено найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу.

Державна політика у сферах національної безпеки і оборони спрямована на захист: людини і громадянина - їхніх життя і гідності, конституційних прав і свобод, безпечних умов життєдіяльності; суспільства - його демократичних цінностей, добробуту та умов для сталого розвитку; держави - її конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності; території, навколишнього природного середовища - від надзвичайних ситуацій (ч. 1 ст. 3 Закону України «Про національну безпеку України»)².

Так, наприклад, заклики до вчинення дій, що загрожують громадському порядку можуть тягнути за собою кримінальну відповідальність, передбачену ст. 295 Кримінального кодексу України³.

Для охорони здоров'я населення. Кожна людина має природне невід'ємне і непорушне право на охорону здоров'я. Суспільство і держава відповідальні перед сучасним і майбутніми поколіннями за рівень здоров'я і збереження генофонду народу України, забезпечують пріоритетність охорони здоров'я в діяльності держави, поліпшення умов праці, навчання, побуту і відпочинку населення, розв'язання екологічних проблем, вдосконалення медичної допомоги і запровадження здорового способу життя (преамбула Закону України «Основи законодавства України про охорону

¹ Kyrychenko Yu. 'Konstytutsiino-pravove rehuliuвання prav liudyny v Ukraini v konteksti harmonizatsii z zakonodavstvom yevropeiskyh derzhav' (dis doktora yurid nauk, 2018) (in Ukrainian) 165.

² Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 21.06.2018 r. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19> (accessed: 04.03.2019) (in Ukrainian).

³ Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 5 kvitnia 2001 r. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (accessed: 04.03.2019) (in Ukrainian).

здоров'я»¹. Згідно з ст. 40 вказаного Закону, медичні працівники та інші особи, яким у зв'язку з виконанням професійних або службових обов'язків стало відомо про хворобу, медичне обстеження, огляд та їх результати, інтимну і сімейну сторони життя громадянина, не мають права розголошувати ці відомості, крім передбачених законодавчими актами випадків.

Так, наприклад, незаконне розголошення лікарської таємниці може тягнути за собою кримінальну відповідальність, передбачену ст. 142 Кримінального кодексу України.

Для захисту репутації або прав інших людей. Свобода слова не дає права на образу або наклеп, право вільно шукати інформацію не дає право порушувати право на недоторканість приватного життя інших осіб. Праву на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань кореспондує обов'язок не поширювати про особу недостовірну інформацію та таку, що ганьбить її гідність, честь чи ділову репутацію.

Так, наприклад, умисне поширення неправдивих або неточних відомостей, які можуть завдати шкоди діловій репутації або майновим інтересам іншого підприємця, може тягнути за собою адміністративну відповідальність, передбачену ст. 164-3 Кодексу України про адміністративні правопорушення²

Для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно. За режимом доступу інформація поділяється на відкриту інформацію та інформацію з обмеженим доступом. У свою чергу, інформація з обмеженим доступом за своїм правовим режимом поділяється на таємну і конфіденційну. Під конфіденційною інформацією розуміється інформація про фізичну особу, а також інформація, доступ до якої обмежено фізичною або юридичною особою, крім суб'єктів владних повноважень. Конфіденційна інформація може поширюватися за бажанням (згодою) відповідної особи у визначеному нею порядку відповідно до передбачених нею умов, а також в інших випадках, визначених законом (ч. 2 ст. 21 Закону України «Про інформацію»)³.

Так, наприклад, незаконне збирання, зберігання, використання, знищення, поширення конфіденційної інформації про особу або не-

¹ Osnovy zakonodavstva Ukrainypro ohoronu zdorovia: Zakon Ukrainy vid 19.11.1992 r. № 2801-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12> (accessed: 04.03.2019) (in Ukrainian).

² Kodex Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia: Zakon Ukrainy vid 07.12.1984 r. № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (accessed: 04.03.2019) (in Ukrainian).

³ Pro informatsiiu: Zakon Ukrainy vid 02.10.1992 r. № 2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12> (accessed: 04.03.2019) (in Ukrainian).

законна зміна такої інформації, крім випадків, передбачених іншими статтями цього Кодексу може тягнути за собою кримінальну відповідальність, передбачену ст. 182 Кримінального кодексу України.

Для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя. Метою забезпечення незалежності судової влади є гарантування кожній особі основоположного права на розгляд справи справедливим судом лише на законній підставі та без будь-якого стороннього впливу. Реалізація гарантій здійснення правосуддя є необхідною передумовою належного виконання судом своїх конституційних функцій щодо забезпечення дії принципу верховенства права, захисту прав і свобод людини та громадянина, утвердження й забезпечення яких є головним обов'язком держави (ст. ст. 3, 8, 55 Конституції України)¹. Зокрема, статтями 6, 48 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»² встановлено заборону втручання в здійснення правосуддя, вплив на суд або суддів у будь-який спосіб, неповагу до суду чи суддів, збирання, зберігання, використання й поширення інформації в будь-якій формі з метою завдання шкоди авторитету суддів чи впливу на безсторонність суду.

Варто зауважити, що закріплений у Конституції України перелік правомірного обмеження прав, передбачених ст. 34, в цілому відповідає міжнародним стандартам, закріпленим, зокрема в ст. 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод³ та ст. 19 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права⁴.

Хочемо також звернути увагу на норму ч. 2 ст. 64 Конституції України, в якій закріплено, що в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначеним строком дії цих обмежень. Не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені статтями 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 цієї Конституції. З огляду на вказане, права і свободи,

¹ Shchodo zabezpechennia dii pryntsypu verhovenstva prava, zahystu prav I svobod liudyny ta gromadianyna, utverdzhennia I zabezpechennia yakuyh ye holovnym oboviazkom derzhavy: Rishennia Rady Suddiv Ukrainy vid 18.05.2018 r. № 22. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/ru/vr022414-18/sp:max15> (accessed: 01.02.2019) (in Ukrainian).

² Pro sudousrii I status suddiv: Zakon Ukrainy vid 02.06.2016 r. № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19> (accessed: 04.03.2019) (in Ukrainian).

³ Konventsiiia pro zahyst prav liudydy ta osnovopolozhnyh svobod vid 04.11.1950 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (accessed: 04.03.2019) (in Ukrainian).

⁴ Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski I politychni prava vid 16.12.1966 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (accessed: 04.03.2019) (in Ukrainian).

передбачені ст. 34 Конституції України можуть (але не обов'язково) піддаватися обмеженням в умовах воєнного або надзвичайного стану.

В контексті сказаного, варто зазначити, що Указом Президента України «Про введення воєнного стану в Україні¹» в Україні було введено воєнний стан із 14 години 00 хвилин 26 листопада 2018 року строком на 30 діб до 14 години 00 хвилин 26 грудня 2018 року. Це перший випадок в українській історії, коли в Україні було введено воєнний стан. У пункті 2 Указу вказувалося на можливість обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина, передбачених статтями 30-34, 38, 39, 41-44, 53 Конституції України, а також на можливість введення тимчасових обмежень прав і законних інтересів юридичних осіб в межах та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, які передбачені частиною першою статті 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» на період дії правового режиму воєнного стану.

Не зважаючи на встановлення можливості застосування обмежень конституційного права людини на свободу думки, слова, вільне вираження своїх поглядів та переконань, таке в період дії правового режиму воєнного стану в Україні застосоване не було.

Підсумовуючи вищевказане, можна сказати, що метою обмеження права на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань є - охорона основних загальноновизнаних цінностей у суспільстві. Саме завдяки встановленню допустимих обмежень свободи вираження, держава сприяє розвитку кожної окремої людини і унеможливує свавільне використання наданих свобод. В той же час, такі обмеження повинні ґрунтуватися на законі, переслідувати легітимну мету, бути необхідними у демократичному суспільстві.

При цьому, погоджуємося з думкою Б.А. Кормич, що на рівні національного законодавства виникає значна прогалина в нормативно-правовому регулюванні механізму застосування подібних обмежень, що може відкрити простір для різних зловживань². З огляду на що, вказана тематика не втрачає своєї актуальності та потребує подальшого дослідження.

Науковий керівник: кандидат юридичних наук, доцент **Фрідманський Р. М.**

¹ Ukaz Prezidenta Ukrainy: Pro vvedennia voyennoho stany v Ukraini vid 26.11.2018 r. № 393/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/2018> (accessed: 04.03.2019) (in Ukrainian).

² Kormych B. Informatsiine pravo (Burun I K 2011) (in Ukrainian) 86.